УДК 811. 111:82. 111

Дойчик О. Я.,
Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ІРОНІЯ ЯК ДОМІНАНТА ІДІОСТИЛЮ ДЖУЛІАНА БАРНСА

Стаття присвячена вивченню іронічної домінанти ідіостилю відомого сучасного письменника Джуліана Барнса. Виявлено, що іронія як спосіб художнього самовираження письменника, вербалізуючись лексичними, синтаксичними та текстовими засобами, формує його творчу манеру.
Ключові слова: *ідіостиль, стильова домінанта, іронія.*

The article deals with the analysis of the ironic stylistic dominance of Julian Barnes. Irony is referred to as the form of the writer’s self-expression that is verbalized by lexical, syntactic and textual means and is the basis of the author’s creative method.
Key words: *idiostyle, stylistic dominance, irony.*

Актуальність. Сучасні лінгвістичні дослідження характеризуються підвищеною зацікавленістю до засобів мовного аналізу ідіостилю автора художнього твору (праці О. Беспалової, Г. Бикової, Н. Болотнової, С. Єрмоленко, В. Іващенко, Н. Лисенко, О. Мазепової, Е. Семіно, І. Тарасової, О. Фоменко та інших). Ідіостиль розглядається як: складний, багатовимірний та багаторівневий прояв особистості автора, система концептуально значущих для письменника принципів організації тексту [Болотнова 2004]; сукупність ментальних і мовних структур художнього світу письменника [Тарасова 2004]; комунікативно-когнітивний простір мовної особистості, творця художнього дискурсу [Фоменко 2006: 10]; мовне втілення індивідуальної ментальної сутності автора [Semino 2002: 95].

З точки зору реконструкції мовномисленнєвої діяльності автора ідіостиль є способом дискурсивної репрезентації значущих для мовної особистості смислів. Моделювання ідіостилю здійснюється через домінанту, яка є організуючим центром дискурсу [Паули 2006: 18].

У статті робиться спроба проаналізувати іронічну домінанту ідіостилю відомого британського письменника Джуліана Барнса.

Дослідженню феномену іронії присвячено чимало літературознавчих та лінгвостилістичних праць (праці Н. Арутюнової, В. Беляніна, К. Воробйової, І. Гальперіна, Б. Гомлешко, О. Єрмакової, Н. Іткіної, С. Походні, М. Орлова та ін.), які торкаються різних аспектів вивчення іронії – від стилістичної інтерпретації її як тропа до визначення іронії як концептуальної категорії тексту.

Все більшого зацікавлення набуває розгляд іронії не як стилістичного прийому, що функціонує у межах фрази, а як особливого художнього ставлення до світу, що потребує для свого вираження цілої системи при-

© Дойчик О. Я., 2010

йомів та засобів [Иткина 144]. Тому, вслід за Н. Іткіною, С. Походнею, К. Воробйовою, вважаємо іронію особливою художньою формою авторської оцінної позиції, яка втілюється у тексті художнього твору великою кількістю мовних засобів. На думку С. Походні, іронічний погляд на світ багатьох англомовних письменників зумовлений прагненням відмежуватися від дійсності, протиставити індивідуума, себе як особистість, реальним умовам і піднестися над ними [Походня 1989: 60].

Безперечною перевагою іронії є її багатоплановість, багатовимірність, що поєднується із зовнішньою лаконічністю форми. Іронічний смисл, що створюється величезним набором мовних засобів, може викликати найрізноманітніші асоціації, у тому числі й образні. У системі художнього твору іронія близька до метафори, яка поєднує непоєднуване і тим самим показує явища дійсності у найнесподіванішому ракурсі [Походня 1989: 4].

Іронічний смисл може бути реалізований на лексичному (вибором слів, словосполучень, застосуванням авторських оказіональних утворень), синтаксичному (відокремленими конструкціями, вставними словами, риторичними запитаннями та ін.) та текстовому (застосуванням алюзій, синонімічного повтору, цитування та ін.) рівнях. Механізм створення іронічного смислу полягає у протиріччі прямого змісту висловлювання і контекстуального, що зумовлює появу підтекстової авторської суб'єктивно-оцінної модальності. У складних формах іронії словам приписуються не протилежні значення, а ціла гама іронічних оказіональних смислів, що виникають у свідомості читача внаслідок кореляції семантики слів із текстовою ситуацією [Походня 1989: 7].

Згідно з теорією мовленнєвих актів Дж. Остіна, іронічне висловлювання є "непрямим мовленнєвим актом, іллокутивна мета якого присутня імпліцитно і виводиться адресатом завдяки його комунікативній компетенції" [цит. за Воробьева 2008: 8].

З когнітивної точки зору іронічне висловлювання є девіантним варіантом нейтрального неіронічного дискурсу. Інтелектуальна основа іронічного дискурсу передбачає наявність у всіх учасників комунікації певного набору когнітивних механізмів вираження і розуміння іронії. У процесі інтерпретації іронічного тексту відбувається взаємодія когнітивних просторів автора і читача, які пов'язані текстовим простором [Воробьева 2008: 9].

Складність сприйняття іронічного висловлювання полягає у тому, що воно містить суб'єктивну оцінку адресанта, з якою адресат може погодитись або не погодитись. У процесі розуміння іронічного смислу у романах Дж. Барнса оцінний чинник стає провідним, оскільки іронічні коди автора є суб'єктивними та залежать від його системи цінностей, фонових знань та світоглядної позиції. Це уможливлює багатство інтерпретацій висловлювань автора.

Об’єктами іронічної оцінки у різних творах Дж. Барнса стають: юнацький максималізм та відчайдушне прагнення підлітка стати дорослим (“Metroland”), стосунки людей у сім’ї (“Metroland”, “Staring at the Sun”, “Love, etc”), різні аспекти дружби (“Metroland”, “Love, etc”, “Talking It Over”), псевдогерої, псевдоінтелектуали, духовно обмежені люди (“A History of the World in 10 ½ Chapters”, “Arthur & George”), процес пізнання та дослідження історії (“Flaubert’s Parrot”) та інші фрагменти навколишньої дійсності.

Важливою особливістю ідіостилю Дж. Барнса є те, що іронія як стильова домінанта його творчості не тільки проявляється щодо певних об’єктів, а присутня також у діалогах, роздумах, описах, коментарях різного спрямування. Іншими словами, іронія як спосіб художнього самовираження проявляється у деталях (на лексичному та синтаксичному рівнях) і, водночас, характеризує загальну творчу манеру комунікації письменника, формуючи цілісну картину його світосприйняття.

Крім того, ідіостиль письменника характеризується тим, що іронічні висловлювання та оцінка належать не тільки авторові, але і його персонажам, які застосовують іронію, щоб висловити ставлення один до одного та до елементів навколишньої дійсності. Це зумовлює ефект відстороненості автора від предмету оцінки, а часто і відсутності його при висловленні суб’єктивно-оцінної модальності (наприклад, у романі “Love, etc”).

Метою статті є виявити особливості функціонування іронії на лексичному, синтаксичному та текстовому рівнях на прикладі аналізу авторської іронічної оцінки вікового періоду юності у романі “Metroland” Джуліана Барнса.

Об’єктом дослідження обрано мовний простір роману Дж. Барнса “Metroland”.

Предметом дослідження є мовне втілення іронічної домінанти ідіостилю Дж. Барнса.

Матеріалом для дослідження слугує вибірка мовних засобів реалізації іронічного смислу у романі Дж. Барнса “Metroland”, що аналізується, перш за все, на основі співвідношення мови і свідомості та на здатності людської свідомості відтворювати об’єктивну дійсність, створюючи її суб’єктивний образ.

Наукова новизна дослідження полягає у застосуванні лінгвістичного аналізу мовних одиниць, що служать для вираження авторської іронії як стильової домінанти творчості письменника Дж. Барнса.

Роман “Metroland” побудований у вигляді спогадів головного героя про становлення власної особистості, пошук власного ”я” та свого місця у світі, що дозволяє автору дистанціюватися і виразити іронічну оцінку вустами оповідача як щодо самого себе, так і до молоді взагалі.

Дослідження, спрямоване на виявлення та опис мовного втілення іро-

нії письменника потребує комплексного підходу, оскільки іронічний смисл найчастіше досягається завдяки взаємодії різних (лексичних, синтаксичних, стилістичних, текстових) засобів вираження суб'єктивної модальності.

Процес дорослішання та становлення власної особистості характеризується у концептосфері Дж. Барнса рядом ознак, що включають: максималізм, егоцентризм, поглиблений самоаналіз, брак інформації та досвіду у стосунках з протилежною статтю та інші. Кожна з цих ознак аналізується оповідачем роману здебільшого у добродушно-іронічному ключі, оскільки мова йде про його юність і помилки на шляху до дорослого життя.

Розглянемо деякі фрагменти тексту роману.

We sipped our milk during break the next morning with the habitual, affected disgust of gourmets (you never knew, there might be someone watching) [M, 72] – іронія втілюється лексичним (словосполучення типу (A)N of (A)N, де центром реалізації іронії є додаток *gourmets*) та синтаксичним (вставні слова, що допомагають виявити іронічну оцінку) засобами;

There was no ambiguity about the 'they'. When I used it, it meant the unidentified legislators, moralists, social luminaries and parents of outer suburbia. When Toni used it, it meant their inner London equivalents. They were, we had no doubt, exactly the same sort of people [M, 7] – застосування синтаксичної конвергенції з хаотичним поєднанням об'єктів, вставних слів та прислівника *exactly,* що претендують на абсолютність висловлювання, виражає іронічне ставлення до узагальнення та максималізму, притаманних підліткам;

As you can see, we worried about large things in those days<…>You wouldn't have caught us fretting about our future careers, because we knew that by the time we were grown up, the state would be paying people like us simply to exist [M, 8] – лексично виражена іронія виявляється за допомогою контрасту з безпосереднім контекстом;

Only a strongly purifying motive could explain how hard and how readily Toni and I pissed on other people [M, 9] – контраст між темою і ремою висловлювання, словосполучення із семантичним центром *purifying*, підсиленим прислівником *strongly* втілюють іронічний смисл. Окрім того, реалізується додатковий, асоціативний, зв'язок лексем *purify* (з медичної точки зору) та *piss* ('to urinate'), що ще більше насичує іронічність висловлювання;

Dewhurst was a prefect destined for the priesthood, whom Toni had, we agreed, totally crushed in the course of a vicious metaphysical discussion [M, 11] – вибір лексичних засобів (прислівника *totally*, прикметника *vicious*) та вказівка на суб'єкта оцінки ситуації (*we agreed*) виражає іронію стосовно юнацького максималізму та прагнення самоутвердитися;

Toni looked round the assistants and picked out the most respectable-looking: ageing, graying, separate collar, a thick margin of cuff, even a tie-pin. Clearly a left-over from the previous ownership [M, 12] – респектабельність продавця ставиться під сумнів введенням відокремленої конструкції з ко-

ментарем щодо походження шпильки у краватці. Виділення коментаря окремим реченням здійснює акцент на висловлюванні, що виражає іронію;

My mother, though timid in her family and social life, was always precise and authoritarian at shops. Some deep instinct told her that there was one hierarchy which would never be disturbed. ’A pair of trousers, Mr Foster, please,’ she asked in an unfamiliarly confident voice [M, 15] – іронічність висловлювання, виражена синтаксично, виявляється у контексті, де описується стиль поведінки матері героя у сім’ї, та посилюється фразою *unfamiliarly confident voice*;

As we came out, I allowed the customary minute for us to get over too-moved-to-speak reactions [M, 106] – авторський оказіоналізм застосовується для опису характерних емоцій після перегляду фільму і втілює іронію над пафосом ситуації.

Іноді іронія у Дж. Барнса може виражатися граматично: *But London was where you started from; and it was to London that, finally, stuffed with wisdom, you returned* [M, 24]. Застосування пасивної конструкції передбачає існування особи, яка повинна “наповнювати” знаннями, що викликає комічний ефект і втілює іронічне осмислення процесу здобування досвіду.

Велика кількість висловлювань з іронічною оцінкою виражає ставлення автора до властивого підліткам того часу (1963 рік) браку інформації та нестачі спілкування з протилежною статтю:

We’d absorbed the great classics of Indian literature (and, as a result, practiced PT a lot more energetically for some months, with a heaving sense of anticipation) [M, 114] – іронія реалізується вставними словами;

The children of neighbours did amazing, incredible things, like joining Shell and being posted abroad, or souping up bangers, or going to dances on New Year’s Eve. The house equivalent of such disturbances was that my brother got a girlfriend [M, 69] – іронічний смисл виражається за допомогою контрасту;

’Tits?’ The final part of the triad, the part to which we brought all our wordly perceptiveness [M, 73] – іронія висловлена атрибутивною конструкцією;

Dear Chris, I’ve ironed the bunting, put the flags to air, set a fuse to the Thames, laid in the red paint. So you finally got them off<…> ’laid down the burden of your virginity’ [M, 112] – підкреслене перебільшення застосовується персонажем для втілення іронічного ставлення до свого менш досвідченого товариша.

Застосування семантично невідповідної лексики (*fingernails…wrecked*), серії емоційно насичених епітетів (авторський оказіоналізм), пасивних конструкцій у поєднанні із надто ретельним та докладним описом фізіологічних проявів хвилювання створюють іронічний ефект опису психологічного стану головного героя перед першим побаченням: *I would just*

have to get there early and use the passionately-engrossed-in-a-book trick. By the afternoon of our rendezvouz, I was trembly, two of my best fingernails were wrecked, and my bladder had been feeling up all day with the speed of a lavatory cistern. My hair was OK, my clothes, after much self-debate, had been decided on, my underpants were changed (again) after last-minute re-inspection, and I'd chosen the book I wished to be discovered with [M, 103-104].

Іронічна оцінка юнацького прагнення здаватися (особливо у власних очах) дорослим та незалежним реалізується у мовному просторі цілого тексту і відтворюється засобами асоціативної іронії (синонімічний повтор, застосування схожих синтаксичних конструкцій). Практично у кожному із висловлювань такого типу акцентується самоповага, зрілість та безкомпромісність підлітка, що зумовлює іронічний ефект:

Deconning, as we called it, savouring the pun, was the duty of every self-respecting adolescent [M, 40],

Like self-respecting maze-rats, we looked for ways-out [M, 59],

With a perspicacity beyond our years [M, 42],

Without in any way compromising our principles, we agreed to carry on living at home [M, 42],

Life didn't really get under way until you left school; we were mature enough to acknowledge this point [M, 44],

The ritual objection was always worth registering. It never got anywhere, and I didn't mind that it didn't; I just felt that Nigel and Mary might benefit from the example of independent thinking [M, 45],

This was written with the confidence of inexperience [M, 107].

Проаналізувавши особливості втілення іронії та вибір мовних засобів її реалізації, можна виокремити найчастотніші структури, що застосовуються автором. Серед них:

На рівні лексики: авторські оказіоналізми:

But more often you found yourself noting extrinsic reactions, as a weary file of name-gloaters, school-sneerers, frame-freaks, colour-grousers, restoration-loons and topographers trooped by. You got to know the quizzical chin-in-hand stance; the manly, combative, hands-on-hips square-up; the eyes-down-on-the-booklet position [M, 27] – оказіоналізми, що виражають одночасно суб'єкт і певну характерну дію, іронічно відображають властивий підліткам поглиблений, скрупульозний аналіз, пошук автентичного та справжнього, що доходить часом до абсурдних нюансів та занадто ретельного фіксування проявів взаємодії представників різних соціальних прошарків;

I tossed him with a heard-it-before smile <…> 'Yes, yes,' he went on, with a more-of-this-to-come look [M, 205] – авторські оказіоналізми, вжиті у формі обставини з *with* іронічно зображають деякі характерні риси спілкування людей, котрі не симпатизують одне одному. Обставини способу дії з *with* найчастіше служать для підкреслення іронії в уже початково

іронічній ситуації і створюють іронічно забарвлені деталі епізоду, що зумовлено їх структурними особливостями [Походня 1989: 48].

На синтаксичному рівні: 1) синтаксична конвергенція (хаотичне перечислення або конвергенція однорідних речень з семантично неоднорідними членами) де зближується несумісне і таким чином досягається іронічний ефект:

What, me, sneer at the Victorians? I didn’t have enough sneer-room left. By the time I’d finished sneering at dummos, prefects, masters, parents, my brother and sister, Third Division (North) football, Molière, God, the bourgeoisie and normal people, I didn’t have any strength left for more than a twisted pout at history [M, 36] – іронія підсилюється (окрім хаотичного перерахування) уточненням в дужках (*North*);

Life didn’t really get under way until you left school; we were mature enough to acknowledge this point. When you did get out there, you started ’…making Moral Decisions…’ ’…and Having Relationships…’ ’…and becoming famous…’ ’…and Choosing Your Own Clothes…’ [M, 44] – іронічний смисл втілюється зведенням до одного ряду моральних рішень та вибору власного одягу;

It was that time of life when being sirred is of inestimable importance<…> It was better than being allowed to use the front steps at school, better than not having to wear a cap; better than sitting on the six-form balcony during break; better, even, than carrying an umbrella [M, 13] – “неоціненна важливість” виявляється на фоні можливості не одягати шапку, сидіти на головних сходах школи та носити парасолю, щоб підкреслити свій “дорослий статус”;

2) відокремлені конструкції:

’What do you want me to say?’ I genuinely wanted to know; almost [M, 164];

’Which gives us,’ I interpreted, ’eight years of sauciness, than a thirty-year wait, with a chance of being killed in the middle. Terrific.’ [M, 55];

Life at sixteen was wonderfully enclosed and balanced. On one side, there was the compulsion of school, hated and enjoyed. On the other side, the compulsion of home, hated and enjoyed [M, 64] – окрім повтору парцельованої конструкції, що має відображати збалансованість життя підлітка, для вираження іронії застосовується також контраст між вибором означення (*wonderfully enclosed and balanced*), суб’єкта (*the compulsion*) та дієприкметника (*hated*);

I suppose I must be grown-up now <…> Happiness: oh, yes; and if not now, than never <…> Adult, yes, that’s an overall comfort too. At least, I conclude, I must be <…> why haven’t I spotted some signal changing to green, some notice being held up from the pits, some celestial nod (not too public) letting me know I’m there? [M, 159] – автор висловлює іронію над персонажем, який у підлітковому віці над усе прагнув подорослішати, вбачаючи у цьому справжнє щастя, а ставши, непомітно для себе дорослим (за віком) все ще не може віднайти внутрішнього спокою. Емфатич-

ний вигук (*oh, yes*) разом із відокремленими конструкціями та вставними словами втілюють іронічність ситуації.

Парцельовані конструкції є ефективним синтаксичним засобом вираження іронії, оскільки розрив синтаксичних зв'язків уже є засобом емоційно-експресивного виділення парцельованої частини. Окрім того, парцеляція зумовлює появу додаткової реми висловлювання, що є його комунікативним центром та втілює суб'єктивно-оцінну авторську модальність [Походня 1989: 47].

3) вставні слова та речення:

'Shocking this knee/foot/liver of mine,' he would observe to Marion<…> Other physical defects – some long-standing like recurrent dreams, some the dragonfly fads of an afternoon – prevented him from changing plugs, reaching high shelves, mending his clothes, washing up or seeing us off [M, 191] – вставні конструкції, поєднуючись із графічним перерахуванням джерел болю виражають іронічне ставлення до персонажа-іпохондрика, якого кожні десять хвилин болить щоразу в іншому місці, що заважає йому виконувати хатню роботу: *Some of the Arthur's infirmities, however, must have been genuine – though I wonder if he himself knew the difference – and ganged together to produce a fatal heart attack* [M, 192].

Вставні слова та речення, як структури з вторинною предикативністю, часто виступають на перший план у художньому творі, міняючи модальність висловлювання. Тільки поєднання основного і вставного речень та вираження відношення автора висловлювання до ситуації дозволяють адекватно оцінити співвідношення теми і реми і декодувати висловлювання. Рема місить модальність і є комунікативним центром висловлювання [Походня 1989: 42].

Серед текстових засобів втілення авторської іронії варто виділити цитаційну іронію (термін С. Походні):

'*Ginny, this is my father,' (our mother was slaving in the kitchen to produce 'just an ordinary supper')* [M, 70];

The Headmaster's confirmation class. This contained a brief session on marriage 'which you won't need just yet but won't do you any harm to know about'. There was indeed no harm in it: the most exciting phrase used by the gaunt and suspicious ruler of our lives was 'mutual comfort and companionship. ' [M, 19].

Стилістична цінність цитації полягає в тому, що вона суміщає два значення: первинне, яке вона має у власному оточенні, та аплікативне, яке вона набуває у новому контексті. Цитація як стилістичний прийом вживається для протиставлення двох значень, при цьому досягається модифікація первинного значення [Походня 1989: 83].

Здебільшого, іронічні висловлювання не обмежуються одним із засобів вираження, тому для їх адекватного аналізу слід враховувати всі види втілення іронічної оцінки. Комунікативні завдання та інтенції автора визна-

чають вибір того чи іншого (ситуативного чи асоціативного) типу іронії та використання певних засобів її реалізації. В художньому тексті іронія є художньою формою авторської оцінної позиції, прагненням автора відсторонитися від зображуваної ним ситуації, оцінити її формально не висловлюючи оцінки, приховати модальність висловлювання [Походня 1989: 115].

Перспективи дослідження. Здійснений аналіз стає важливим доповненням до подальшого вивчення іронії як художньої форми відображення дійсності та стильової домінанти творчості письменника Дж. Барнса.

Проведене дослідження показало, що засобами ситуативної (лексичної і синтаксичної) та асоціативної (текстової) іронії, такими як авторські оказіоналізми, вставні слова, відокремлені конструкції, контраст, повтор, цитування досягається цілісність авторського іронічного сприйняття періоду юності зокрема і людських відносин загалом. Досліджені висловлювання, які містять іронічну суб’єктивну оцінку, не тільки взаємодіють та взаємодоповнюють одні одних, але й втілюють творчий задум письменника.

Література:

1. Болотнова Н. С. Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного текста. – М.: МГУ, 2004 – режим доступа: www. philol. msu. ru/~rlc2004/ru/participants/psearch. php?pid=24087

2. Воробьева К. А. Лингвокультурологические и психолингвистические аспекты восприятия иронии в художественном произведении: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 19 “Теория языка” / К. А. Воробьева; ГОУ ВПО “Челябинский государственный университет”. – Челябинск, 2008. – 21 с.

3. Иткина Н. Л. Об иронии (опыт интерпретации текста) / Н. Л. Иткина // Семантические особенности и функции слов и словосочетаний в английском языке: Сборник научных трудов. – М., 1986. – С. 142-149.

4. Паули Ю. С. Психосемиотическое понимание доминанти идиостиля / Ю. С. Паули //Международные Бодуэновские чтения [“И. А. Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания”], (Казань, 23-25 мая 2006 г.). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2006. – Т. 2. – С. 18-20.

5. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии: [монография] / С. И. Походня; отв. ред. Ю. А. Жлуктенко. – К.: Наукова думка, 1989. – 128 с.

6. Тарасова И. А. Категории когнитивной лингвистики в исследовании идиостиля [Электронный ресурс] / И. А. Тарасова // Вестник СамГУ. – 2004. – № 1 (31). – Режим доступа к вестнику : www. russian. slavica. org

7. Фоменко Е. Г. Лингвотипологическое в идиостиле Джеймса Джойса: автореф. дис. на соиск. уч. степени докт. филол. наук: спец. 10. 02. 04 “Германские языки” / Е. Г. Фоменко; Белгородский государственный университет. – Белгород, 2006. – 41 с.

8. Barnes J. Metroland / Julian Barnes. – London : Picador, 1980. – 214 p. (M).

9. Semino, E. A Cognitive Stylistic Approach to Mind Style in Narrative Fiction / Elena Semino // Cognitive Stylistics. – 2002. – P. 95-122.